

Borbély Szilárd műveivel kapcsolatban számos recenzió és tanulmány született,¹ ezzel együtt Száz Pál „*Haszid vérző Kisjézuska*” című, *Kultúraköziség és szövegköziség Borbély Szilárd műveiben* alcímű könyve az első átfogó ér-

60 Murza Tímea

KULTÚRÁK ÉS SZÖVEGEK KÖZÖTT

Száz Pál: „*Haszid vérző
Kisjézuska*”. *Kultúraköziség
és szövegköziség Borbély*

Szilárd műveiben

telmezés a 2014-ben elhunyt költő életművéről. A szerző azonban nem monográfiának szánta a kötetet, munkájában a „hagyományozódás folyamatait, valamint azok szövegképző és struktúraalkotó erejét” (9) térképezi fel, elsősorban a *Halotti Pompa*, a *Míg alszik szívünk Jézuskája* és a *Szól a kakas már* című művekben.

A könyv két nagyobb egységre tagolódik.

Az első a *Poétikai fordulat Borbély Szilárd életművében: Stratégiák* címet viseli: Száz Pál abból a gondolatból indul ki, hogy Borbély művészetében paradigmaváltás történt a *Halotti Pompa* című kötettel,² hiszen a nyelv radikális átalakítása megy benne végbe, továbbá az író által korábban használt szövegköziség és a vendégszövegek alkalmazása is más funkciót és módot kap. Közelebbről szemlélve a következő szempontok mentén lát radikális újrarendeződést: önreferencialitás, identitáskonstrukciók, regionalitás, szociokulturális kontextus, hagyomány és a messiás-motívumok használata. Ezek a pontok valójában összefüggenek, ez több helyen is világossá válik a szövegelemzések továbbgondolása révén. (Csak hogy egy példát említsek: a kötetben röviden – főként a benne megjelenő Messiás-alak kapcsán – elemzett *Nincstelének* autobiografikus olvasatai egyáltalán nem függetlenek az identitáskonstrukció és a regionalitás kérdéseitől, hiszen a kötet fikciós terében egy a román–magyar–ukrán hármashatár közelében található falu jelenik meg, és a peremidentitás élménye is megfogalmazódik benne. Ahogy Borbély Szilárd *Egy elveszett nyelv* című esszéjéből is megtudhatjuk, ezek az tapasztalatok az ő életútjától sem álltak távol).³ Száz Pál igyekszik felfedni azt a rendkívül gazdag hipertextuális hálót, amit a Borbély-művek megnyitnak: az elemzett művek pedig nemcsak irodalmi szövegekkel állnak szoros kapcsolatban, hanem az azok mögött meghúzódó – többnyire zsidó-keresztény – hagyománnyal is. A szerző a kötetbemutatón azonban kiemelte, hogy „a Borbély-szövegekben megjelenő zsidó identitáskonstrukció minden esetben szövegekből indul ki, és szövegekben teljeseedik ki”.⁴

Ahhoz, hogy ennek a bizonyos hálónak a szálait fel lehessen fejteni, Száz Pál először bevezeti elemzéseinek elméleti hátterét. Két, látszólag különböző nézőpontot alkalmaz: Gérard Genette transtextualitáshoz köthető gondolatait, illetve Homi K. Bhabha posztkoloniális elméleteit. Előbbiek felhasználását így indokolja: „Gérard Genette transtextualitás-elmélete nemcsak szemléletmódjával, de kidolgozottságával is olyan taxonómiát és apparátust nyújt, amely leírhatóvá teszi a borbélyi poétikára olyannyira jellemző, finom és gyakran kibogozhatatlanul bonyolult szövegközi viszonyokat.” (9.) Ezzel szorosan összekapcsolódik a másik elméleti irány alkalmazása is: „Borbély különös zsidókeresztény világot felépítő művei olyan textusokat eredményeznek, amelyek a posztkoloniális szövegeket is jellemzik. [...] Az elemzés során világossá válhat a borbélyi szöveguniverzum létmódja, mely a különböző kultúrkörök hagyományaihoz vezető szövegközi kapcsolatok kiépítésének köszönhetően a hibriditással, a jelek kulturális ambivalenciájával jellemezhető, a hagyomány felhasznált elemei pedig gyakran a másik kultúra mimikrijében jelennek meg.” (10.) Száz meggyőzően alkalmazza a két eltérő elméleti irányzat „olvasási módszereit”, melyek szépen kiegészítik egymást könyvében. A „*Haszid vérző Kisjézuska*” írásait legfőképpen ez a kettős elméleti bázis köti össze. Ezzel együtt a különböző fejezetek gyakran inkább különálló tanulmányoknak hatnak, mintsem egy egységes szövegekörpusz részeinek, ezt az érzést erősíti, hogy a lábjegyzetelés minden szövegnél újraindul, és ennek következményeként ismétlődő hivatkozásokat is találhatunk. Azonban ennek a szerkesztési módnak is megvan az előnye: az olvasó egymástól függetlenül is olvashatja az írásokat, melyekben az elméleti háttérre történő utalások is vissza-visszatérnek, így ez sem akadályozza a megértést.

A „*Szó Halála az Olvasás*”. *Transtextualitás Borbély Szilárd három művében* című alfejezetben ismerteti a szerző az említett elméleti keretet. Az összes fejezet közül ez a legnehezebben olvasható,⁵ hiszen a genette-i terminológia akkurátus kifejtésével találkozunk. Viszont ez a megalapozás szükséges ahhoz, hogy az olvasó vissza tudjon nyúlni az itt bevezetett fogalmakhoz az olvasás során, ha például összevarodna a különböző -textus utótagú szakszavakban. Száz már ebben a fejezetben is konkrét példákat hoz az egyes jelenségekre, mintegy előrevetítve a későbbi szövegelemzéseket: például katalógusszerűen összegyűjti a vizsgált művekben megjelenő transtextualitás típusait.

A következő alfejezet a „*Haszid vérző Kisjézuska*”. A *kulturális ambivalencia, a hibriditás és a mimikri olvasati stratégiái* címet viseli, és szorosan összefügg az előző alfejezettel. Ezt igazolja, hogy a hibriditás fogalma összekapcsolódik a transtextualitás különböző típusaival az elemzésekben:

„a para-, archi- és hipertextualitás működését feltérképezve valójában nem jelenthetjük ki, hogy a darab a keresztény Megváltó történetét haszid történetként beszéli el és teatralizálja – ahogy azt sem, hogy a zsidó Megváltó eljövételének haszid történetével teszi ugyanezt evangéliumként. [...]

62 A szöveg ezzel egy olyan harmadik teret képez meg, mely a hagyományok közti átjárás, a kölcsönös tolerancia, az affirmáció fokozásán keresztül a végtelen szemiozissal szembesíti az értelmezés szabadságát” – fogalmaz például Száz Pál a *Míg alszik szívünk Jézuskájával* kapcsolatban (109).

A könyv második nagy fejezetét (*Borbély Szilárd művei: Olvasatok*) a műelemzések töltik ki: a *Halotti Pompa* összevetése a *Tintinnabulum Tripudiantiummal*, a *Míg alszik szívünk Jézuskája* elemzése, a messiásmotívum vizsgálata Borbély Szilárd műveiben, a *Szól a kakas már* analízise és a *Haszid Szekvenciák* teremtésmotívumainak vizsgálata a zsidó hagyomány tükrében. Az elemzésekben közös, hogy reflektálnak a művek zsidó-keresztény hagyományhoz való viszonyára, és ezzel összefonódva tematizálják a Borbély-szövegek különleges időfelfogását is. Továbbá az intratextuális kapcsolatokra is fény derül, így például a *Halotti Pompa* és a *Míg alszik szívünk Jézuskája* közötti összefüggésekre. Véleményem szerint a bricolage-szerűség feltárása az egyik legizgalmasabb vonulata az ebben a fejezetben olvasható szövegeknek. Például a *Karácsonyi Szekvenciák* következő sorait: „Amikor a három király, / három vérpiros rózsa. / Három hervadt liliomszál / bekopog az istállóba” a következőképpen elemzi a szerző: „A vörös [»vérpiros«] rózsa és a fehér liliom a keresztény hagyományban Krisztus jelképeiként már az ókeresztény korban a tiszta szüzességet, erényességet és a keresztrefeszítés áldozatát jelképezte. Később a mariológiában a *hortus conclusus* szimbolikájához kapcsolódtak. [...] E szimbólumok áthelyezése a bricolage elve alapján jelentésbővülést eredményez, hiszen a versben szövegszerűen, alakként nem szereplő Mária fájdalmát palimpszesztusként írja a vers »mögé«.” (192.) A messiásmotívum vizsgálatakor szintén szembevetendő a Borbély-szövegek hagyomány(oka)t felforgató jellege: „A *Nagyheti Szekvenciák* Jézus-alakjának hipertextuális olvasatához például nélkülözhetetlenek a zsidó hagyomány messianisztikus szövegei, míg a *Haszid Szekvenciák* kettős kulturális kontextusában a krisztológia és a messianizmus összefonódik, s gyakran olvasói szizofréniát okoz.” (221.)

Mindent összevetve elmondható, hogy Száz Pál kötete, mely doktori kutatásához kapcsolódik, elképesztő mennyiségű filológiai és értelmezői munkáról árulkodik. Már az intertextusok felfejtése is nagy odafigyelést kíván, azonban Száz a mögöttük meghúzódó hagyományba is beleolvasta magát: különösen lebilincselő – és azt gondolom, egyedülálló is –, amit például a haszid irodalom és hagyomány kapcsán ismertetett könyve lapjain.

Krupp József mutatott rá, hogy a kulturális háttér feltárása nagyon fontos részét képezi a kötetnek,⁶ ez azonban néha a visszájára fordul. A *Szól a kakas már* elemzésekor mintha a háttér kerülne előtérbe, hiszen csak a szöveg második fele tartalmazza a konkrét Borbély-dráma elemzését. Száz Pál azonban a könyv többi fejezetében, alfejezetében jó érzékkel találja meg az egyensúlyt a Borbély-művek és az általuk játékba hozott szövegek, hagyományok, kultúrák ismertetésekor.

Száz Pál kötete kivételes munka, amely támasza lehet a további Borbély-kutatásoknak. Ahogy a szerző a *Halotti Pompa* című kötetet paradigmaváltónak látja, úgy saját értelmezése is új irányt hozott a Borbély-szövegek elemzésébe. Véleményem szerint egy akkora recepcióval rendelkező életmű esetében, mint Borbély Szilárdé, ez különösen nagy teljesítmény. (*Kijárat, Bp., 2020*)

¹ Lásd Szénási Zoltánnak a *Nincstelenek* befogadástörténetéről szóló összefoglaló tanulmányát, mely 2016-ig veszi számba a jelzett művel kapcsolatos írásokat és azok tendenciáit: SZÉNÁSI Zoltán, „Mi úgy mondjuk”. A Nincstelenek jelentésrétegei a recepció tükrében, Irodalmi Szemle, 2017/4, 25–34.

² Pontosabban annak második változatával, a 2006-ban megjelent és a *Haszid Szekvenciákkal* kibővített változattal.

³ BORBÉLY Szilárd, *Egy elveszett nyelv*, Élet és Irodalom, 2013. július 5., 15.

⁴ A kötetbemutató felvétele itt érhető el:

https://www.youtube.com/watch?v=4FTceMm_m8U&fbclid=IwAR1s_lJdWOF9i4LTtM_PMQcII_2r2Sq0gl20yvucYjLUy8U5uLSLrLAmw60&ab_channel=fugabudapest

⁵ Krupp József is rámutatott erre kritikájában: „Az első fejezet nyelve némileg eltér az azt követőkéttől, amennyiben az értekező lényegében mindenhol akkuratúsan, terminussal kiírja, milyen szövegközi viszonyról van éppen szó – ez olykor megterheli a mondatokat.” (KRUPP József, *Beavatás a Borbély-filológiába*, Műút, 2022. január 21.

<https://www.muut.hu/archivum/37879>)

⁶ „Már [...] a harmadik fejezetben is megfigyelhető, hogy Borbély műveiről a hangsúly eltolódik a kulturális háttérükre. Ez fokozottan igaz a második rész negyedik tanulmányára, melyet a fejezet alcíme szerint Száz a *Szól a kakas márnak* szentel.” (Uo.)